

DUBNICZKY ZSOLT

AHOL A JÓTÉKONYSÁG ÉS A MŰVÉSZET TALÁLKOZOTT

IPARMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS KÁROLYI ALAJOS PALOTÁJÁBAN 1876-BAN

„[...] annak, aki elég szerencsés helyzetben született arra, hogy mentve legyen az élete fenntartásáért vívott küzdelmektől, más bajával is kell egy kicsit törődnie.”¹

(Tisza István)

A politikai élet megelevenedésével és Pest fővárossá fejlődésével párhuzamosan a magyar arisztokrácia egyes tagjai is megjelentek a városban, ahol többségük állandó rezidenciát építtetett magának. Az 1860-as évektől kezdődően megtelepedésük kedvelt helyszíne a Nemzeti Múzeum környéke volt, mely a századforduló időszakára megtelt főúri ingatlantulajdonosokkal, olyannyira, hogy a korabeli közvélemény mágnásnegyedként emlegette ezt a területet.

Az arisztokrácia Nemzeti Múzeum körüli megjelenése azonban nemcsak az akkori Pestet gazdagította szebbnél szebb építészeti alkotásokkal, hanem Pest társadalmi életét is jelentős mértékben előmozdította és fellendítette, amit a korabeli közvélemény üdvözölve fogadott, sőt – tegyük hozzá – el is várt ettől a társadalmi rétegtől. Remélte, hogy az építkezések és az itt töltött szezonális idejük révén erősödik a város Béccsel szembeni önálló szerepe, mely méltóképpen versenyezhet a szintén az 1860-as években nagyvárossá fejlődő császári központtal.

A KIÁLLÍTÁSNAK HELYT ADÓ PALOTA

Az 1876-os kiállítás helyszínét adó épület a Nemzeti Múzeum mögött elhelyezkedő, a mai Pollack Mihály tér déli sarkán fekvő Károlyi-palota volt, gróf Károlyi Alajos tulajdona. A palotát apja, gróf Károlyi Lajos építtette az 1860-as évek elején, s ez a vállalkozás egyike volt annak a folyamatnak, amely a Nemzeti Múzeum mögötti mágnásnegyed kialakulását elindította. Mind az építtető, mind a városi közönség

¹ TISZA István levele Géresi Kálmánhoz, Berlin, 1878. február 1. SZENTPÉTERI KUN Béla: Tisza István ifjúkori levelei. In: *Tisza-émlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Írták a Tisza István Tudományegyetem tanárai. Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1928. 61.

nagy reményeket fűzött hozzá: a gróf a politikai életben való aktív részvétel háttérét adó rezidenciának szánta, a városi közönség pedig a város csinosodását szolgáló és a fővárosi szerepkört elősegítő városi palota városesztétikai értékét ünnepelte benne. A terveket a kor jeles építészévé váló – részben a Károlyi család szolgálatában álló – Ybl Miklós készítette, aki a palotával együtt a telek hátsó, Szentkirályi utcára néző részén egy kétemeletes bérházat is tervezett. A két épület egy díszkertet fogott közre, az 1876-os kiállítás alkalmával ezen keresztül vezetett az út a palota kiállítótermei felé.

A kezdeti építkezések azonban Károlyi Lajos váratlan halála (1863. augusztus 18.) miatt félbeszakadtak. Ezt követően találgatások indultak, hogy mi lesz a megkezdett épület sorsa, de hamarosan kiderült, hogy az építkezéseket fia s egyben örököse, gróf Károlyi Alajos² tovább folytatja a már megkezdett tervek szerint. Az építkezés befejezését az 1860-as évek második felére várták, de az épület csak az 1870-es évek elejére készült el. Ugyan lakható állapotba került, de a végleges belsőépítészeti munkálatok még hiányoztak. Károlyi Alajos ezt követően valószínűleg nem sokat tartózkodott a palotában, mivel a diplomáciai állás jórészt mindig külföldre szőlította. Diplomata volt, aki egész életét ennek a pályának szentelte. Már fiatal éveitől kezdődően állandóan külföldi szolgálatban állt, leszámítva azt az öt esztendőt, amelyet a porosz–osztrák háború kitörése miatt itthon töltött el. Amikor a kiállítást 1876-ban megrendezték, a Monarchia berlini nagykövete volt. A Nemzeti Múzeum körül kialakult mágnásnegyed területén – de valószínűleg a fővároson belül is – ez a palota volt az egyetlen olyan épület, amelyik a magánszféra kereteit szétfeszítve a nagy nyilvánosság előtt többször is kitérte a kapuit. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a palotában a főúri rezidencia funkciót biztosító belsőépítészeti és jelentősebb díszítési munkálatok ekkor még nem készültek el, másrészt Károlyi a rendszeres külföldi tartózkodása miatt rendes rezidenciaként sem tudta működtetni ezt az épületet. A palota először az 1876-ban megrendezett, egyházi és világi műkincseket és műgyűjteményeket bemutató tárlat során fogadott látogatókat, ami jelentős eseménynek számított a városban. A kiállítás jótékony célokat szolgált, bevételével az 1876-os dunai és tiszai árvíz károsultjainak kívánt segítséget nyújtani.

² GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. II. köt. Budapest, Natura, 1993. 32. – *Új magyar életrajzi lexikon*. III. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, Magyar Könyvklub, 770. – Gróf Károlyi Alajos. *Fővárosi Lapok*, 1889. december 27. 2639. – Gróf Károlyi Alajos. *Vasárnapi Ujság*, 1879. július 20. 457–458.

AZ 1876-OS ÁRVÍZ ÉS AZ AZT KÖVETŐ ADOMÁNYGYŰJTÉS

Az 1876. évi árvíz a nagyságrendjéről és pusztításáról közismert 1838-as árvizet követően a főváros második legnagyobb árhulláma volt. Budapestenél a Duna február 26-án 776 cm-es vízállással tetőzött, amire még egy második árhullám is jött március 9-én: ekkor már valamivel alacsonyabb, 736 cm-es vízállást mértek, viszont ez az árvíz elhúzódását is jelentette. Pestet a kiépített gátak védték, viszont a budai oldalon jelentős területek kerültek víz alá. A védekezés szervezettsége és az összefogás eredményeképpen emberéletet nem követelt az ár, az anyagi veszteség azonban jelentős volt. A Duna közel 25 km²-nyi területet öntött el a főváros területén. Több mint ezer ház került víz alá, melyből huszonhárom összedőlt, további százat pedig az életveszélyessé vált állapota miatt kellett lebontani. Az árvíz következtében összesen 19 400 személyt kellett a fővárosból kiköltöztetni.

Az 1876. évi katasztrófát országos méretűvé növesztette, hogy a Dunával párhuzamosan a Tiszán is árhullám vonult végig, s a Duna visszaduzzasztó hatásának következtében az Alsó-Tisza-vidék hónapokig szenvedett a magas vízállástól.³

Az árvíz budapesti tetőzését követően Tisza Kálmán akkori miniszterelnök és belügyminiszter február 28-i 9944. sz. rendeletében – amely a sajtóban is megjelent⁴ – az ország lakosaihoz fordult, hogy könyöradományokkal a bajbajutottakon segítsenek. Emellett felhívást intézett valamennyi főispánhoz és törvényhatósághoz, s arra kérte őket, hogy területükön az árvízkárosultak megsegítésére adományokat gyűjtsenek. A befolyó összegeket a Belügyminisztériumba kérte, hogy oda utalhassák a segílyt, ahol a legnagyobb szükség mutatkozik. Ezt követően a főváros is, a március 1-i közgyűlés alkalmával, egy hasonló felhívást tett közzé, melynek nyomán az adományokat a régi városháza első emeletén lévő árvízbizottmánynál, valamint tíz kerületi elöljáróságnál gyűjtötték. Egyúttal a sajtót is felkérték könyöradományok gyűjtésére.⁵

A felkérések az egész országban visszhangra találtak, s egy nagy méretű összefogást eredményeztek. A helyi viszonyokhoz és szokásokhoz képest a jótékony adakozás számos formában és mértékben valósult meg. Voltak termény- és pénzbeli,

³ NAGY László: *Az 1876. évi árvizek*. Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, 2007. 13–15. – KOLUNDZSIA Gábor: *A rakodópart kövei. A budapesti dunai rakpartok*. Budapest, Postcard, 2018. 139–142.

⁴ Felhívás könyöradományok gyűjtésére. *A Hon*, 1876. március 2. [1].

⁵ 1876. március 1-én tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve. In: *Budapest főváros közgyűlési jegyzőkönyvei 1873–1949. Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1876.* 27–30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1876/?pg=26&layout=s (2020. november 27.).

egyéni és csoportos, egyházi és világi felajánlások, mások pedig gyűjtést, illetve jótékony célú rendezvényeket szerveztek, amelynek a bevételét ajánlották fel a bajba jutottak megsegítésére. Az összefogás és az áldozatkészség mértékét mutatja a folyamatosan befolyt adományok nagyságrendje mellett az, hogy Magyarország határain kívül is szép számmal akadtak olyanok, akik adományokkal segítettek az árvízkárosultakat. Bécsből, Párizsból, de még San Franciscoból is érkeztek felajánlások.

A Károlyi-palotában rendezett műtörténelmi és iparművészeti kiállítás ezen jótékony célú rendezvények sorába illeszkedett, melynek elsődleges célja az árvízkárosultak megsegítése volt. Maga a kiállítás azonban már az indulásakor többnek ígérkezett, mint egy jótékony célú összefogás és adománygyűjtés. A kiállítás létrehozása gróf Zichy Pál Ferencné született Kornis Anna nevéhez fűződik, a sikerét pedig mindazon, főleg magánygyűjteményekből származó művészeti tárgyak biztosították, amelyeket egyházi és főúri méltóságok, valamint a bécsi udvar engedett át néhány hét erejéig a kiállítás alkalmára.

A KIÁLLÍTÁS SZERVEZŐJE: GRÓF ZICHY PÁL FERENCNÉ

Gróf Zichy Pál Ferencné született Kornis Anna neve ismerősen csengett és gyakran szerepelt mindazon tudósításokban, ahol valamilyen jótékony célú rendezvényről vagy összefogásról esett szó. A grófnő Kornis Mihály és iktári Bethlen Katalin negyedik gyermekeként született Kolozsváron 1836. május 18-án, amit édesapja – a fél évvel korábban bekövetkezett halála folytán – már nem élhetett meg.⁶ A fiatal grófnőt édesanyja hazafias nevelésben részesítette, fontosnak érezte, hogy az általános műveltség megszerzése mellett a nemzeti nyelvvel és irodalommal is megismeresse gyermekeit. Általános műveltségét a bécsi leánynevelő intézetben, Madame Cavaliero nevelőnő vezetése alatt sajátította el, ahova tizennégy évesen került, s ahol főleg idegen nyelveket, zenét és festészetet tanult. Ugyanakkor ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely látta és átélte az 1840-es évek hazafias lelkesedését, mindazokat a törekvéseket, amelyek a gazdasági és kulturális élet nemzeti megerősödését szolgálták. A felnőtté váló Anna gondolkodásmódját és érzélemvilágát hűen tükrözi 1850–1851-ben vezetett naplója, amely testvéréhez, Klárahoz és édesanyjához fűződő szoros viszonyról és családi kötelekről árulkodik.⁷ 1854-ben gróf Zichy Paulai

⁶ Férje elvesztését követően az özvegy Bethlen Katalin másodszor is férjhez ment, gróf Bánffy Miklóshoz, akitől még két gyermeke született.

⁷ FÓNAGY Zoltán: „Kit úgy szeretek, hogy ki nem mondhatom” – Nővériség egy 19. századi grófkisasszony naplójában. In: *A hétköznapi élet története. Fónagy Zoltán blogja*. https://mindennapok-tortenete.blog.hu/2020/08/24/noveriseg_egy_19_szazadi_grofkisasszony_naplojaban (2020. novem-

Ferencsel kötött házasságát követően idejének egy jelentős részét a rászorultak megsegítésére és támogatására fordította, leányait pedig ugyanabban a magyar szellemben nevelte, amiben gyermekként maga is részesült. Ugyanakkor a grófnő családtagokkal folytatott levelezéséből egy gondoskodó, mások iránt érdeklődő lelki beállítottság bontakozik ki, különös figyelmet szentelve mindebben az egészség-betegség kérdésének. Valószínűleg személyiségéből is adódik az a karitatív tevékenység, amelyet férjes asszonyként a 19. század második felében – több más, részben osztályostársaival, részben más hölgyekkel együtt – végzett. Ott találjuk az 1861-ben megalakított Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületének alapítói között, mely kiállításával, bazárok és gyűjtések révén, árvaház felépíttetésével támogatta az arra rászorultakat. Ezeken a rendezvényeken szervező munkájával, karitatív cselekedeteivel sokszor került a nyilvánosság látókörének homlokterébe. A rászorulókat segítését fontos küldetésének érezte. Ismerős volt jótékony célú bálók és rendezvények háziasszonyaként és szereplőjeként, de önzetlenül segítette azokat a bajbajutottakat is, akik éppen 1876-ban a marosvásárhelyi tűzvész pusztításai következtében váltak hajléktalanná. Felajánlotta nekik az ottani házát, másokat pedig pénzzel támogatott.⁸

Az 1876-os kiállítás ötlete és megvalósítása, ahol a művészet és a műkincsek iránti tisztelet és a jótékonyosság egyszerre volt jelen, szintén a grófnő áldozatkész munkájának köszönhető, ami azt a szándékát is szolgálta, hogy a hazai műkincsek és más tárgyi értékek mind a hazai, mind a nemzetközi közönséggel megismertessenek.⁹ A kiállításról tudósító *Vasárnapi Ujság* a következőket írta róla: „A jelen év országos árvizscsapásának enyhítésére, egy régi s magában is szép és nemes eszméjének valószínűsítését a jótékonyosság áldásával hozta kapcsolatba, szépet a jóval párosítva, a nemes és fenkölt lelkek szokása szerint, kik magasztos célok elérésére a legnemesebb eszközöket választják. Mert az ő eszméje volt a történelmi és iparmű-kiállításban összehozni s egymás mellé állítani minél többet hazánk műkincseiből.”¹⁰ A grófnénak a kiállításról szóló ötletét a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston és az iparművészet tudományos képviselői is hamar felkarolták.

ber 27.). – Vas Réka: „Maglehet, hogy rosszul gondolkozok a mostani világhoz képest”. Gönczruszkai Kornis Anna grófnő naplója, 1850–1851. *Aetas*, 2012/1. 125–135.

⁸ Gr. Zichy Pál-Ferenczné. *Vasárnapi Ujság*, 1876. június 4. 353–354.

⁹ Gr. Zichy P. Ferenczné. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876. június 4. 349–350.

¹⁰ Gr. Zichy Pál-Ferenczné. *Vasárnapi Ujság*, 1876. június 4. 354.

A KIÁLLÍTÁS ELŐKÉSZÜLETI MUNKÁLATAI

A kiállításról az első sajtóinformációk április elején láttak napvilágot. Mivel fővárosi érdekeltégű rendezvény volt, az első híreket, valamint az újabb és újabb fejleményeket a *Fővárosi Lapok* közölte a leggyakrabban. A többi sajtóorgánium ritkábban számolt be az eseményről – persze ez a lap megjelenésétől és profiljától is függött. S itt is megfigyelhető – mint számos más esetben –, hogy sokszor egymás információit közlik az újságok, esetleg összegezve az eltelt időszak eseményeit.

A sajtó szívesen adott hírt a rendezvény egész lefolyásáról. Örömmel tudósítottak az újabb és újabb tárgyi felajánlásokról, a látogatókról, illetve minden olyan hírről, ami a kiállításhoz kapcsolódott: a jegyek árától kezdve az ünnepélyes és életképszerű pillanatokig bezárólag.

A *Fővárosi Lapok* a legtöbbször nem hosszú beszámolókat közölt, hanem röviden, magára a hírre koncentrálna tudósított a kiállítással kapcsolatos történekekről. A hosszabb tárcacikkeket a kiállítás megnyitójára és magára a kiállításra „tartogatta”, amelyről többek között a *Vasárnapi Ujság* is közölt részletes leírást és beszámolót. Mivel napi megjelenésű lapról volt szó, ezek a rövid hírek és beszámolók felcsigázták és fokozták a közönség figyelmét. Nem médiafogás volt ebben, hanem pusztán maguk is érdeklődtek és tájékoztatni kívántak, de ezáltal önkéntelenül is kellő hírverést és propagandát keltettek a rendezvénynek. A napilap április 4-én közölte az első hírt: „Gróf Zichy Pálné történelmi mütárgyakból nagy műkiállítást tervez az akadémiai palotában, a vizkárosultak javára. Trefort Ágoston miniszter e tervet, mely művészeti szempontból is igen érdekes lenne, egész örömmel karolta fel.”¹¹ Ez alapján talán joggal feltételezhetjük, hogy a jótékonsági akció elképzelése még március végén, a katasztrófát nem sokkal követően, megfogalmazódhatott a szervezőkben. Mindeközben más – akár egyéni, akár csoportos – adományok és gyűjtések a február 28-i belügyminiszteri rendeletnek köszönhetően már javában folytak. Az, immár a sajtóban is napvilágot látott eszme előkelő körökben szintén hamar pártfogásra és támogatásra talált,¹² április második fele pedig a tárgyak begyűjtéséről szólt.

A kiállítás megszervezésére és lebonyolítására egy szakértőkből álló bizottság alakult, amelynek Trefort Ágoston lett az elnöke. Szakértőkként a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója Pulszky Ferenc, a régész és művészettörténész Henszlmann Imre, egyházi részről pedig Rómer Flóris régész és művészettörténész, a Nemzeti Múzeum

¹¹ Gróf Zichy Pálné. *Fővárosi Lapok*, 1876. április 4. 361. – Történelmi műkiállítás. *A Hon*, 1876. április 3. [2].

¹² Előkelő körökben. *Fővárosi Lapok*, 1876. április 13. 397.

régiségtárának őre, valamint Bubics Zsigmond apát, művészettörténész kérettek fel, akiket a *Vasárnapi Ujság* név szerint is megemlített.¹³ A bizottság rajtuk kívüli további tagjait megismerhetjük abból a felhívásból, amelyet a bizottság az *Ellenőr* hasábjain tett közzé: ezek szerint benne szerepelt még gróf Károlyi Tibor, aki ekkor a Szabadelvű Párt színeiben volt országgyűlési képviselő, az ekkor szintén országgyűlési képviselő gróf Dessewffy Aurél és báró Kemény Kálmán, a virágzó gazdaságokat kialakító gróf Csekonics Endre, a művelődéstörténettel is foglalkozó báró Radvánszky Béla. Egyes főúri családokból többen is képviseltették magukat a bizottságban: az Andrásy testvérek közül gróf Andrásy Aladár, és a hazai vasipar egyik megteremtője, gróf Andrásy Manó műgyűjtő; a Zichy nemzetségből gróf Zichy Lajos, gróf Zichy Fedor, illetve az Ázsia-kutató gróf Zichy Jenő; a Szapáryak közül gróf Szapáry Antal, gróf Szapáry István, a később miniszterelnöki pályát is befutó gróf Szapáry Gyula. Emellett egyházi részről benne szerepelt még Haynald Lajos kalocsai érsek, Ipolyi Arnold besztercebányai püspök, a miniszterek közül pedig Bedekovich Kálmán horvát–szlavón–dalmát miniszter, báró Wenckheim Béla király személye körüli miniszter, valamint a később miniszterelnökké is váló gróf Khuen-Héderváry Károly. A nevek között olvasható továbbá Telepy Károly festő, Szalay Ágoston udvari tanácsos, műgyűjtő, gróf Apponyi Sándor műgyűjtő, bibliofil és bibliográfus szakember, Ráth György műgyűjtéssel is foglalkozó jogász, valamint gróf Pallavicini Ede, gróf Nugent Arthur és báró Üchtritz Zsigmond.¹⁴ Emellett a bizottságban működött Perlaky Elek ügyvéd – aki korábban gróf Károlyi Lajos, majd pedig Alajos gazdatisztje, illetve főpénztárnoka is volt egyben –, és jegyzői minőségben Szalay Imre minisztériumi fogalmazó.

A beérkező tárgyak fogadására, majd pedig a kiállítás végén a visszaküldésére külön albizottság is alakult. A tárgyak átvételére létrejött albizottság elnöki tisztét szintén Trefort Ágoston töltötte be, tagjait pedig Rómer Flóris, Szapáry Gyula, Khuen-Héderváry Károly, Dessewffy Aurél, illetve Szapáry István grófok, valamint báró Radvánszky Béla alkották.

A kiállítás megnyitását május 1-jére, időtartamát két-három hétre tervezték, helyszínül pedig az Akadémia épületében lévő Országos Képtár termei szolgáltak volna, de végül mind az időpont, mind a helyszín megváltozott: május 10-én gróf Károlyi Alajos palotájában nyitották meg, s több mint egy hónapig fogadta a látogatókat. A változtatásokat egyrészt a beérkezett tárgyak nagyságrendje – az Országos Képtár termeiben már nem fértek volna el –, másrészt valószínűleg a beérkezés lassúsága és az előkészületi munkák elhúzódása indokolta.

¹³ Gr. Zichy Pál-Ferenczné. *Vasárnapi Ujság*, 1876. június 4. 354.

¹⁴ Műkincsek és történeti emlékek kiállítása. *Ellenőr*, 1876. április 12. [1–2].

Ez a tavaszi időpont egyrészt a segítségnyújtás gyorsaságát jelzi, másrészt pedig sokkal alkalmasabb volt egy későbbi, nyári időpontnál, ami valószínűleg kisebb bevételt eredményezett volna. A nyári melegebb időben részben kevesebben tekintették volna meg a kiállítást, részben pedig az arisztokrácia tagjai – akik közül sokan felkarolták és támogatták a rendezvényt – a nyári időszakot, a szezonális életvitelüknek megfelelően, rendszerint már vidéken töltötték. A korabeli lapokban gyakran olvashatunk arról, hogy a város június környékén elcsendesül, s az addig megszokott élénk társasági élet eseménytelenné válik.

A kiállítás megszervezésére, valamint a tárgyak és műkincsek bekérésére többféle fórumot is használtak a szervezők. Ezek közül az egyik a személyes vagy közvetlen közbenjárás volt Trefort Ágoston és Zichy Pál Ferencné részéről. Zichy grófnő „buzgalma nem ismert nehézséget, áldozatot; kért, fölszólított, írogatott, utazgatott”,¹⁵ ha arra volt szükség. Trefort Ágostonnal együtt egyházi és világi személyeket, intézményeket kerestek meg azzal, hogy értékes tárgyaik által a kiállítás céljait támogassák. A grófné kérésére és közbenjárására ajánlotta fel a kiállítás időtartamára Ferenc József az udvar, ritkaságszámba menő ambrasi gyűjteményének és kincstárának egyes, Magyarországra vonatkozó darabjait. Mivel ezek csak ritkán kerültek közszemlére, így mindenki jelentős gesztusnak értékelte ezt az uralkodó részéről, amit maga Ferenc József is külön kihangsúlyozott. Ludwig Folliot de Crenneville főkamrás Trefort Ágostonhoz intézett átiratában kiemelte, hogy „noha egy fennálló legfelsőbb elhatározás értelmében a császári ház tulajdonát képező gyűjteményekből egyes tárgyak sem kül- sem belföldi kiállításokhoz nem küldetnek; mindazonáltal a budapesti kiállítással egybekapcsolt jótékony célra ő felsége szoros kivételképen megengedni méltóztatott, hogy kellő számú műtárgyak küldessenek le. Ő felségének ezen intézkedése által a kiállítás oly szép és érdekes gyarapulást nyert, hogy annak sikeréhez már előre is a legbiztosabb reményeket fűzhetjük.”¹⁶ A kiállítás további presztízsét növelte, hogy Erzsébet királyné és József főherceg is ajánlott fel tárgyakat: ékszereket, porcelánokat, régi serlegeket.

A kiállítási tárgyak beszerzése kapcsán valószínűleg felkérések is érkezhettek egyházi és világi személyekhez, esetleg testületekhez, akiknek a birtokában értékes, kiállításra érdemes és közszemlére méltó tárgyak lehettek. Megemlíthetjük az arisztokrácia ismeretségi körét és kapcsolati mezőjét is, ami szintén fontos információáramlást biztosíthatott.

Persze korántsem volt könnyű feladat mindez, egyrészt valamelyest ismerni kellett azokat a műkincstulajdonosokat és gyűjteményeket, ahonnan beküldés várható,

¹⁵ Gr. Zichy P. Ferencné. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876. június 4. 350.

¹⁶ A műtörténelmi kiállítás. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876. április 21. 269.

másrészt pedig a felkérteket is meg kellett nyerni, hogy néhány hét erejéig megválnak a sokszor féltve őrzött műkincseiktől. Az uralkodói páron kívül egyháznagyok és egyházi intézmények, múzeumok, főúri családok, műgyűjtő főurak és más személyek küldtek még be tárgyat.

Az ilyenemű felkérések hivatalos, de magánúton is történhettek. Trefort Ágoston például egyik leiratában arra szólította föl a Nyitrai Piarista Gimnázium igazgatóját, hogy néhány kiállítani való tárggyal támogassa az árvízkárosultak megsegítését szolgáló kiállítást, amiket Gond Ignác, a régiségtár őre fel is küldött Pestre.¹⁷ A több vagy pontosan egy tucat műtárgyat – a kiállítási katalógus szerint – a negyedik, egyházi terem 50. tárlójában helyezték el, amelyek közül részben a római érmekkel megtöltött XVII. századbeli tál volt az egyik legfigyelemre méltóbb darab,¹⁸ részben pedig az az öt fehér csontból készített fuvola, amelyet Nagy Frigyes használt, s egy főúr jóvoltából került a piarista rend tulajdonába.¹⁹

Emellett a sajtó útján is tudomást lehetett szerezni a kiállítás terveiről és készülődéséről. A szervezők a *Pester Lloyd*-ban hirdetést adtak fel – melynek ára 5 forint 94 krajcárba került²⁰ –, több lap pedig, így az *Ellenőr* és a *Vasárnapi Ujság* is, április derekán közzétette a kiállítási bizottság felhívását.²¹ A testület szól mindazokhoz, akik szeretnék a birtokukban lévő műtárgyakat és régiségeket kiállíttatni, s arra kérte őket, hogy ebbéli tárgyaikat április 20-ig az Akadémia palotájában működő albizottságnak küldjék meg, mely már április 18-tól naponta délután három és öt óra között fogadja a kiállításra beküldött tárgyakat. A 20-i időpont azonban korainak és rövidnek bizonyult, és a műtárgyak is eleinte nehezebben érkeztek. De május 8-ig már több mint ezer termék gyűlt össze,²² s a kiállítás megnyitása után is érkeztek még újabb és újabb darabok.²³ A kiállítók bizalmának a megnyerését szolgálta, hogy a bizottság kezdetben a sajtó útján részben ismertette a tárolás körülményeit és rész-

¹⁷ Csösz Imre: *A kegyes-tanító-rendiek Nyitrán. Magyar művelődéstörténeti rajz.* Nyitra, Siegel, 1879. 700–701. (A továbbiakban: Csösz, 1879.)

¹⁸ *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gf. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma.* Kész. HENSZLMANN Imre – BUBICS Zsigmond. S. a. r. SZALAY Imre. Budapest, Egyetemi Ny., 1876. 46. (A továbbiakban: HENSZLMANN–BUBICS–SZALAY, 1876.)

¹⁹ A műipari és történelmi kiállításból. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 14. 519.

²⁰ Az 1876-os kiállítás iratai, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1720, 48. (A továbbiakban: OSZKK, Fol. Hung. 1720.)

²¹ Műkincsek és történelmi emlékek kiállítása. *Ellenőr*, 1876. április 12. [1–2]. – Műkincsek és történelmi emlékek kiállítása. *Vasárnapi Ujság*, 1876. április 16. 252.

²² A műtörténelmi kiállítás. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 9. 497.

²³ A műtörténelmi kiállítás. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 16. 525. – A műtörténelmi kiállítás. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 20. 544.

letesen tájékoztatott arról, hogy ki mit küldött be.²⁴ Ezzel egyrészt az érdeklődést kívánták felkelteni a közönségben a kiállítandó tárgyak iránt, másrészt pedig a kiállítani szándékozókot akarták tovább ösztönözni a tárgyak beszolgáltatásában. Néhány tárgy, amiket a kiállításra vártak: „mindennemű ékszerek, boglárók, billikomok, díszfegyverek, diszszekrények, órák, csipkék, hímzések, zászlók stb., melyek akár műbecsük, akár történelmi értékük következtében figyelmet gerjeszhetnek; továbbá történelmi nevezetességű egyének hiteles arczképei, sévresi, meisseneni, bécsi vagy egyéb külföldi porcellánok.”²⁵

A tárlatra küldött tárgyak mennyiségéről a kiállításához készült katalógus²⁶ ad némi támpontot, ahol összesen 1201 műtárgy leírására került sor. A tárgyak száma azonban ennél jóval több volt, hiszen olyan tételek is szerepeltek ebben a lajstromban (pl. Apponyi Sándor könyvgyűjteménye vagy különböző érmék), amelyet külön nem részleteztek, vagy olyanok, amelyek számozatlanul kerültek bele a leírásba, de a közönség részéről jól felismerhetőek és beazonosíthatók voltak (pl. falon függő festmények, zászlók). Emellett pedig leginkább csak az érdekesebbnek ítélt tárgyak leírását tartalmazta.

Ugyanakkor nemcsak a beküldött tárgyak támogatták a kiállítás ötletének megvalósítását, hanem azok a különböző cégektől, vállalatoktól és magánszemélyektől érkezett felajánlások is, amelyek a palota termeit kiállító terekké formálták és a kiállítás esztétikai élményét növelték. Közéjük tartozott Leopold Bartelmus bécsi építész és díszítőművész – mai fogalmaink szerint belsőépítész –, aki, közkeletű szóval élve, a dizájnért volt felelős, ugyanis a kiállítási terek belső díszítését végezte. Jelentős volt Haas Fülöp szőnyeg- és bútorszövet-kereskedő hozzájárulása is, aki a díszítéshez szükséges kelméket biztosította.²⁷ Gregersen Guilbrand épületasztalos, Forgó István üveges, Pinsker Vencel kárpitos pedig jelentős árendeménnyel vállalta a palota termeinek kiállítótermékké történő átalakítását.²⁸ Emellett Wiese Frigyes, tűzbiztoszokrény-gyáros, több vasszekrényt engedett át készletéből a kiállítás időtartamára, hogy ezekben a beérkező értékesebb tárgyakat és ékszereket lehessen tárolni.²⁹ Zichy Edmund és Jenő grófok pedig nagy értékű kiállítási szekrényeket

²⁴ A műtörténelmi kiállítás. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876. április 21. 269.

²⁵ Műkincsek és történelmi emlékek kiállítása. *Vasárnapi Ujság*, 1876. április 16. 252. – Műkincsek és történelmi emlékek kiállítása. *Ellenőr*, 1876. április 12. [2].

²⁶ HENSZLMANN–BUBICS–SZALAY, 1876.

²⁷ Az iparmű- és régiség-kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 1876. május 7. 300.

²⁸ OSZKK, Fol. Hung. 1720, 48.

²⁹ A műtörténelmi kiállítás. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1876. április 21. 269.

ajándékoztak a szervezőknek, amelyek később – felajánlásuk révén – a Nemzeti Múzeum tulajdonába kerültek.³⁰

Számottevő segítség volt az is – alighanem a grófnő és a kiállítási bizottság közbenjárására –, hogy a kiállításra küldött tárgyak szállításáért, ha azok 10 kg-nál nem voltak nehezebbek, sem a kocsipostánál, sem a vasútnál, sem a Dunagőzhajózási Társaságnál nem kellett fizetni. Ez utóbbi cég a visszaszállítást is ingyen vállalta.³¹ De jelentős hozzájárulást adott az Egyetemi Nyomda is azzal, hogy a kiállítás katalógusait ingyen nyomtatta.³²

A biztonságra kiemelt figyelmet fordítottak, ami a kiadási költségekben is megmutatkozott. Felügyelték a termeket, a palota körül pedig két katona járőrözött éjjel-nappal.

A MŰTÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS

A kiállítás május 10-én, déli 12 órakor nyitott meg, s több mint egy hónapon át, egészen június 15-ig fogadta az érdeklődőket. A zárás időpontját a nyitás alkalmával még nem határozták meg, azt a látogatók létszámától tették függővé. A megnyitás napján már jóval tizenkét óra előtt számos díszfogatot s hintót lehetett látni a Múzeum utcában, ahol a közönség soraiban nagy számmal jelentek meg főurak, főpapok és szakavatott személyek. Természetesen ez alkalomból jelen voltak a rendezők, valamint az egyes intézmények, kormányzati szervek vezetői. Így többek között Ráth Károly főpolgármester vagy a „hírhedt” rendőrfőkapitány Thaisz Elek, de látható volt a Nemzeti Múzeum körüli palotaépítkezéseket előmozdító gróf Festetics György koronaőr is, aki korábban a király személye körüli miniszteri posztot töltötte be. A miniszterek közül látni lehetett Wenckheim Bélát, Trefort Ágostont és Bedekovich Kálmánt, akik maguk is a kiállítási bizottság tagjai voltak, valamint báró Simonyi Lajos földművelési, ipar- és kereskedelemügyi minisztert. A főurak közül oly sokan voltak itt, hogy ennyien leginkább a szalonokban szoktak összegyűlni – bár tegyük hozzá, némileg itt is hasonló volt a helyszín. Számos egyháznagy is képviseltette magát, ami elsősorban a kiállítás gazdag egyházi kincseinek volt köszönhető. Itt volt a kiállítási bizottságban is részt vevő Haynald Lajos, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Bubicz Zsigmond, valamint Schlauch Lőrinc szatmári, Kovács Zsigmond pécsi,

³⁰ A múlt évben rendezett műtörténelmi kiállítás. *A Hon*, 1877. május 31. [2]. – Az iparmű- és régiségkiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 1876. május 7. 300.

³¹ Az első szabadalmazott dunagőzhajó-társaság. *Fővárosi Lapok*, 1876. április 20. 423. – A történelmi kiállításra. *Fővárosi Lapok*, 1876. április 23. 436.

³² A műtörténelmi kiállítást. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 21. 548.

Dulánszky Nándor székesfehérvári és Császká György szepesi püspök, akik maguk is szívesen vállalkoztak arra, hogy bemutassák azokat az egyházi tárgyakat, melyeknek küldői vagy jó ismerői voltak.

A kiállításra érkezőket Pulszky Ferenc fogadta, aki maga is díszmagyarban jelent meg ez alkalomra, s készségesen magyarázta mindenkinek a nagybecsű ritkaságokat. Az *Ellenőr* tudósítójának sikerült is azt a pillanatot elkapnia, amikor Pulszky az országgyűlési képviselőknek tartott egy rögtönzött előadást Lehel kürtjéről.³³ Rajta kívül gróf Csekonics Endre, báró Révay [Gyula?], báró Radvánszky Béla fogadták még az érkező főrangú vendégeket,³⁴ más tudósítók Pulszky Ferencet, gróf Zichy Jenőt és gróf Bethlen Andrást, báró Révayt és báró Radvánszky Bélát, valamint Rómer Flórist és Telepy Károlyt látták ugyanebben a szerepkörben.³⁵

A kiállítást az egykor Pest szénipar munkálkodó József nádor leánya, Mária Henrietta belga királyné, illetve Coburg Fülöp herceg és neje, Lujza hercegnő nyitotta meg ünnepélyes keretek között, akik délután két órakor érkeztek meg a palotához. Őfelségét – aki barna, arannyal áttört ruhát viselt – a palota Pollack Mihály téri főbejáratánál díszmagyarba öltözve többek között gróf Andrassy Aladár, gróf Zichy Lajos, gróf Csekonics Endre, báró Révay, gróf Bethlen, báró Radvánszky Béla, Rómer Flóris, Pulszky Ferenc és a főpolgármester, az előcsarnokban pedig két sorban az arisztokrácia hölgy tagjai fogadták. A termekben a királynét a kiállítást szervező Zichy grófné, Pulszky Ferenc, Rómer Flóris, valamint Zichy Jenő kalauzolta. Mária Henriettát lenyűgözte a kiállítás: magasztalta a pedáns rendet, a rendezők ízlését, a tárlat gazdagságát és a beküldött tárgyak művészeti értékét. De meghatották azok a relikviák is, amelyek apját, József nádort idézték. S érzékenyen érintette az a gesztus, hogy egy, az apjának arcképével díszített csészét adományoztak neki. Mária Henrietta, aki majd mindenkivel magyarul beszélt, közel két órát töltött el a termekben, s látogatása végén 100 forintot adott a jótékony célra, s Zichy Pálnénak kezet nyújtva „büszke lehet ez igazán szép kiállításra!” szavakkal köszönt el a jelenlévőktől.³⁶

A kiállítóteremmé változó palotába nem a Pollack Mihály téri főkapun – ezt csak igen kivételes alkalmakkor nyitották meg –, hanem a Múzeum utcai kertkapun keresztül lehetett bejutni, ahol a látogatókat rögvest a szép, virágokkal díszített kert fogadta. A kiállítás naponta délelőtt kilenc és délután hat óra között tartott nyitva. A pénztárt valószínűleg a palota előcsarnokába vezető kerti folyosón helyezték el. A belépti díj a megnyitás napján 2 forint volt, ezt követően pedig hétfőn, kedden,

³³ A történeti emlékek és műipari tárgyak kiállítása. *Ellenőr*, 1876. május 11. [2].

³⁴ A műipar és történeti kiállítás. *A Hon*, 1876. május 10. [1–2].

³⁵ A műtörténelmi és régészeti kiállítást. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 11. 505–506.

³⁶ Uo. – A belga királyné. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 12. 511.

szerdán, pénteken és szombaton 1 forint, csütörtökön és vasárnap 50 krajcár. Kedvezményes árba került a családjegy, az állandó belépti jegyért pedig 5 forintot kellett fizetni.³⁷ Mivel az 50 krajcáros napok jobban jövedelmeztek, szóba került, hogy módosítsák az árakat. Felmerült tervként, hogy heti öt alkalommal lenne a belépti jegy ára 50 krajcár, de ebből végül is csak négy alkalom lett. Május 24-én már azt olvashatjuk, hogy a belépti díj vasárnap, kedden, csütörtökön és szombaton 50 krajcár, hétfőn, szerdán és pénteken pedig 1 forint.³⁸ A változtatás a bevételek előnyére és a látogatói létszám növelésére vált, mert, mint utólag kiderült, leginkább az 50 krajcáros napokon voltak a legnagyobb bevételek (700 forint), míg a forintos napok néha csak 200 vagy 150 forintot, vagy még ennél is kevesebbet hoztak a konyhára.³⁹

A kiállítás termeinek és szekrényeinek kulcsait Bubics Zsigmondra bízta, aki ezt a palota tűzbiztos szekrényében őrizte. A pénzügyek kezelését és a számvitelt Perlaky Elek, a számlák behajtását és az utalványozást gróf Festetics Vilmos végezte, a kiállítás belső ügyeinek vezetését pedig gróf Khuen-Héderváry Károlyra mint háznagyra bízta, és a kiállítás idejére napibiztosokat is választottak.⁴⁰ Hiányosságként említhető, hogy a termekben a kiállítás tárgyairól csak kevés felirat nyújtott tájékoztatást, a tárlatvezetőként is használható katalógus pedig csak május 20-ára készült el, ami az első tíz napban a tájékozódást, a tárgyak beazonosítását és a műélvezetet is nagyban nehezítette.

A kiállítást az első napokban nagyszámú közönség kereste fel, ami a bevételekben is meglátszott. Mária Henrietta jelenléte a megnyitón vonzotta a világi elit tagjait, de számos egyházi méltóság is eljött erre az alkalomra. 12-én Trefort Ágoston tekintette meg a leányaival, de a Budapesten lévő mágnás családok közül is számosan jöttek el megnézni a tárlatot.⁴¹ Az első napokban József főherceg és felesége, Klotild főhercegnő ugyancsak tiszteletét tette a termekben, ahol hosszabb időt töltöttek, s mindent megnéztek – így azokat a tárgyakat is, amelyek a főherceget apjára, József nádorra emlékeztették. Mivel a közösügyi delegáció éppen a fővárosban tartózkodott, a bécsi delegátusok szintén szaporították a látogatók számát.⁴² A megnyitót követő első vasárnapon ötszáz látogatója volt a termeknek, de ez a kezdeti fellendülés később, néhány napra, valamivel alábbhagyott, amit a rossz, borús idő számlájára írtak. Május 18-án csütörtökön viszont már ismét egész nap telve voltak a termék látogatókkal, délután szinte tolongás volt, ami valószínűleg annak is köszön-

³⁷ A gr. Károlyi Alajos palotájában. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 9. 497.

³⁸ A műtörténelmi kiállításban. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 24. 558.

³⁹ A műtörténelmi kiállítást. *Fővárosi Lapok*, 1876. június 15. 637–638.

⁴⁰ OSZKK, Fol. Hung. 1720, 4–5.

⁴¹ A műtörténelmi kiállítást. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 13. 515.

⁴² A műtörténelmi kiállítás. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 16. 525.

hető, hogy ezen a napon – a korábbi vasárnapival együtt – csak ötven krajcárt kellett fizetni a belépésért. Ferenc József látogatása is lendíthetett a holtponton, és sokat segített az is, hogy ekkorra már elkészült a tárlat vezetőjéül is szolgáló kiállítási katalógus. Ennek hiányát főleg azokon a napokon érezték meg a szervezők, amikor tömve voltak a termek, és abszurdnak tűnt ennyi embert egyszerre kalauzolni. A június eleje ugyancsak sikeres volt, ekkor naponta öt-hatszáz látogatót is összeszámláltak. Felmerült az is, hogy a palota kertjébe népzeneészeket hívnak – részben a hangulat, részben a látogatói létszám növelése érdekében, de ebből a tervből végül nem lett semmi. Végül összesen 18 400 látogatóról számolhattak be a lapok, amibe az uralkodó és a belga királyné látogatása is benne foglaltatott. Az érdeklődést mutatja, hogy még a zárást követően is, amikor már az elpakolás és csomagolás folyt, akadtak szemlélődők.⁴³

Az 1876-os kiállítás sikerét a király május 21-i megjelenése is garantálta, mely már önmagában nagy figyelmet és érdeklődést keltett a városban. A kétfogatú hinton, magyar tábornoki ruhában, báró Mondel Frigyes hadsegéddel együtt érkező Ferenc József az éljenző tömeg lelkes üdvözlése közepette Szapáry Antal, Haynald Lajos, Ipolyi Arnold és Schlauch Lőrinc, valamint gróf Szapáry Géza fiumei kormányzó, Ráth Károly főpolgármester, Thaisz Elek rendőrfőkapitány, és több előkelő főúr kíséretében lépett be a palota termébe. Itt a szervező Zichy grófné fogadta jeles arisztokrata hölgyek társaságában, akik között a Károlyi-palota szomszédságában építkező gróf Pálffy Pálné Károlyi Geraldine, herceg Odescalchi Gyuláné, gróf Erdődy Júlia, gróf Esterházy Pálné, gróf Zichy Sarolta és Margit kisasszonyok is üdvözölték a királyt. Ferenc József a következő szavakat intézte a szervezés élén álló grófnénak: „Örülök, hogy megnézhetem e kiállítást, melynek létrehozásában kegyed oly sokat fáradozott.” Az uralkodó élénk érdeklődéssel szemlélve a kiállítást, egy órát töltött a termekben, ahol a kalauzolás és a beszélgetés, mint kiemelték, mindvégig magyar nyelven folyt. A legtöbb időt az egyházi műkincsek megszemlélésére fordította, de az Esterházyak gyűjteménye is sokáig lekötötte a figyelmét. A látogatás a – méltóságából is adódó – gesztuson túlmenően őszinte érdeklődésnek látszott a részéről, mert amikor Szapáry Antal azt súgta a királyt kalauzoló Bubics apátnak, hogy „csak a legérdekesebbet mutassa”, őfelsége a figyelmeztetést meghallva azt felelte, hogy „oh nem, én nem fáradok el, mindent akarok látni, mert igen érdekel”. Néhány kiállított tárgynál kedveskedő kijelentést is tett. Amikor meglátta Magyarország legrégebb térképét, amelyen állítólag a térkép készítője az Adriai-tengert néhány hullámos vonallal jelezte, egy szellemes megszólalásra ragadtatta magát: „A rajzoló nagyon természetesen akarta a tengert ábrázolni.” Hasonlóan humoros

⁴³ A műtörténeti kiállítás anyagi eredménye. *Fővárosi Lapok*, 1876. június 18. 647.

volt Apafi Mihály erdélyi fejedelem velencei tükre előtt is, amikor azt mondta, hogy „nagyon drágának kellett akkor a tükörnek lennie, ha egy Apaffinak is csak egy ilyen kicsi volt”.⁴⁴

A kiállítás bezárásaként a kiállítási bizottság június 10-i ülésén több időpont is felmerült: tervezték június 19-ére és 20-ára, de szóba jött a június 11-i vasárnap is. Ez utóbbit azért vetették el, mert még június 10-e körül is sokan látogatták a rendezvényt. A tárlat végül június 15-én, csütörtökön, Úrnapján zárt be, délután 6 órakor, de így is jóval meghaladta az eredetileg tervezett két-három hetes időtartamot. A zárás későbbi – június 20-i – időpontját azért vetették el, mert a szervezők nem akartak visszaélni a kiállítók türelmével, nehogy mindez egy esetleges későbbi, hasonló jellegű rendezvény rovására menjen. Attól féltek ugyanis, hogy a hosszabb nyitva tartás elriasztaná a kiállítókat attól, hogy más alkalommal is küldjenek tárgyakat.

A műkincsek visszaküldésére és becsomagolására külön bizottság alakult, melynek tagjai Pulszky Ferenc, Bubits Zsigmond, Rómer Flóris, gróf Festetics Vilmos, báró Radvánszky Béla, gróf Khuen-Héderváry Károly, valamint Perlaky Elek és Telepy Károly voltak. A pakolásra Gyurkovics pesti szállítmányüzlet-tulajdonostól egy embert fogadtak, akinek a Nemzeti Múzeum régiségtárának két alkalmazottja is segített. Minderre négy napot szántak. Az első kettőn a nagyobb gyűjtemények (Esterházy-, esztergomi primási gyűjtemény, József főherceg tárgyai) kerültek becsomagolásra, majd pedig a kisebbek, amelyeket június 19-től kezdődően küldtek vagy adtak vissza. Az esetleg visszamaradt tárgyak őrzésére pedig a palota ezüstkamráját jelölték ki.⁴⁵

A bizottság tagjai fontosnak érezték, hogy a kiállított tárgyak tulajdonosainak egyszersmind köszönőlevelet is írjanak, megköszönve mindazt a segítséget, amellyel hozzájárultak a kiállítás sikeréhez és eredményességéhez. Egyúttal arról is értesítették őket benne, hogy mikortól vehetik át a kiállításra küldött tárgyaikat. Erre egy fogalmazványt készítettek,⁴⁶ de valószínűleg nemcsak ezúton fejezte ki háláját a bizottság. A Nyitrai Piarista Gimnázium őrizetében fennmaradt egy másik olyan, július 31-én kelt levél is, amelyben a két szervező, Zichy Pál Ferencné és Trefort miniszter a köszönetük mellett a rendezvény bevételéről és hasznairól is tájékoztatta az intézmény vezetőjét. Úgy látták, hogy a jótékony célon kívül a kiállított műkincsek fejlesztették az ifjúság ízlését, a szaktudósoknak pedig alkalmuk nyílt a tárgyak alaposabb tanulmányozására.⁴⁷

⁴⁴ A műtörténelmi kiállításnak. *Fővárosi Lapok*, 1876. május 23. 553.

⁴⁵ OSZKK, Fol. Hung. 1720, 1.

⁴⁶ OSZKK, Fol. Hung. 1720, 8.

⁴⁷ Csász, 1879. 701.

A bizottság 1876. augusztus 3-án kelt kimutatása szerint a kiállítás bevétele 15 923 forint, 67 krajcár volt,⁴⁸ az egy évvel később készült végszámadás szerint pedig 15 928 forint, 65 krajcárt tett ki.⁴⁹ A bevételeket a dunai és tiszai, valamint a fővárosi, erdélyi és horvátországi árvízkarosultak megsegítésére fordították.⁵⁰

⁴⁸ OSZKK, Fol. Hung. 1720, 49.

⁴⁹ A gróf Zichy Pálné. *Fővárosi Lapok*, 1877. június 2. 610. – A múlt évben rendezett műtörténelmi kiállítás. *A Hon*, 1877. május 31. [2].

⁵⁰ A műtörténelmi kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, 1876. augusztus 13. 524. – A gr. Zichy Pálné. *Fővárosi Lapok*, 1876. augusztus 10. 853.